

Янка Купала

Гэй, адвечныя курганы,
Сведкі прошласці глухой!
Кім вы тут панасыпаны?
Чыёй воляю-рукой
Вы раскіданы па полі,
Даўніх спраў вартаўнікі?

Якуб Колас.

КУРГАН

I

Паміж пустак, балот беларускай зямлі,
На ўзбярэжжы ракі шумнацечнай,
Дрэмле памятка¹ дзён, што ў нябыт уцяклі², —
Ўдзірванелы³ курган векавечны.

Дуб галлё распусціў каранасты над ім,
Сухазелле у грудзі ўпілося;
Вецер стогне над ім уздыханнем глухім —
Аб мінуўшчыне ў жалёбах галосе.

На Купалле там птушка садзіцца, пяе, Якія радкі з твора рыхту-
У Піліпаўку⁴ воўк нема вые; юць чытача да ўспрыман-
Сонца днём распускае там косы свае, ня трагічных падзей?
Ночкай зоры глядзяць залатыя.

Хмары неба ўсцілалі мо тысячу раз,
Перуны білі з краю да краю, —
Ён стаіць — гэта памяць людская, паказ...
Толькі гутарка ходзіць такая.

¹ *Памятка* — тут: успамін пра былое.

² *У нябыт уцяклі* — г. зн. мінулі, адышлі ў мінулае.

³ *Удзірванелы* — пакрыты дзірваном, густа зарослы травой.

⁴ *Піліпаўка* — час зімой, калі пачынаюцца моцныя маразы, завеі.

II

На гары на крутой, на абвітай ракой,
Лет назад таму сотня ці болей,
Белы хорам¹ стаяў, недаступнай сцяной
Грозна, думна² глядзеў на прыволле.

У нагах у яго расцілаўся абшар³
Хвоек гонкіх і пахані⁴ чорнай,
Сонных вёсак шары⁵, хат амшалых⁶, як мар,
Хат з сям'ёй душ падданных, пакорных.

Патлумачце значэнне
слова «слаўны» ў паэ-
тычных радках.

*Князь у хораме жыві, слаўны свету ўсяму,
Недаступны і грозны, як хорам;
Хто хацеў, не хацеў — буй паклоны яму,
Спуску, ласкі не знаў непакорам.*

Зневажаў, катаваў ён з дружнай сваеі;
Стражы князевы — ў полі і дома,
Толькі модлы⁷ раслі небу ў сэрцах людзей,
І пракляцце расло пакрыёма⁸.

III

Раз бяседа вялікая ў князя была:
На пасад дачку княжну садзілі⁹;
За сталом він заморскіх крыніца цякла,
Бегла музыка ўкруг на паўмілі.

¹ *Хорам* — вялікі жылы будынак.

² *Думна* — тут: ганарыста.

³ *Абшар* — прастор.

⁴ *Пахань* — ралля (узаранае поле).

⁵ *Сонных вёсак шары* — нерухомыя абрысы, цені нібы паснуўшых вёсак.

⁶ *Амшалыя* — пакрытыя мохам.

⁷ *Модлы* — малітвы.

⁸ *Пакрыёма* — употай.

⁹ *Садзіць на пасад* — выдаваць замуж.

На вяселле-разгул наплыло, як на сход,
Госці знатных зусюль, за паўсвету,
Гэткай гучнай бяседы не помніў народ,
Гэткіх скарбаў, брыльянтаў, саетаў!¹..

Дзень, другі ўжо гримела у князя гульня,
І музыкі, і чаркі звінелі;
Выдумлялі забаў новых кожнага дня;
Што хацелі — ўсяго госці мелі.

Ажно трэцяга дня князь прыдумаў адну
Для дружыны пацеху-забаву:
Загадаў ён пазваць гусяра-старыну,
Гусяра з яго ведамай славай.

IV

Акалічны² народ гуслі знаў гусяра;
Песня-дўма за сэрца хапала;
Вакол гэтай дўмы дудара-званара
Казак дзіўных злажылась нямала.

Кажуць, толькі як выйдзе і ўдарыць як ён
Па струнах з неадступнаю песняй, —
Сон злятае з павек, болю цішыцца стогн,
Не шумяць ясакары³, чарэсні;

Пушча-лес не шуміць, белка, лось не бяжыць,
Салавей-птушка ў той час сціхае;
Паміж вольхаў рака, як штодзень, не бурліць,
Паплаўкі рыба-плотка хавае.

¹ *Саёты* — багатае адзенне з атласу і шоўку.

² *Акалічны* — уст., тое, што і з наваколля.

³ *Ясакáр* — таполя.

Самыя таямнічыя і паэтычныя паданні звязаны з загадкавай раслінай папараццю, якая нібыта зацвітае на Купалле. Кажуць, той, каму ўдаецца адшукаць кветку папараці, будзе шчаслівы.

Прытаіцца да моху русалка, лясун,
 Кáня¹ вечнага «піць» не заводзіць;
 Пад звон-песню живучых гусяравых струн
 Для ўсіх папараць-кветка ўзыходзіць.

V

Прывяла гусяра з яго ніўных сяліб
 Дворня² князева ў хорам багаты;
 Пасадзіла на ганку, між клёнаў і ліп,
 На цагляным парозе магната³.

Невыдуманая світка — убор на плячах,
 Барада, як снег белы — такая,
 Незвычайны агонь у задумных вачах,
 На каленях ляглі гуслі-баі.

Водзіць пальцам худым па сталёвых струнах,
 К песні-музыцы ладзіцца, строе⁴;
 Водклік б'ецца ад струн па сцюдзёных сцянах,
 Заміраючы ў сховах пакояў.

Вось настроіў, навёў тон у струнах як след,
 Не зірнуўшы на гулі ні разу,
 І сядзіць гэты сумны, як лунь⁵, белы дзед
 І чакае ад князя прыказу.

VI

— Што ж маўчыш ты, гусяр, ніў, лясоў песнябай,
 Славай хат маіх подданных слаўны?!
 Нам сягоння зайграй, нам сваіх песень дай, —
 Князь умее плаціць незвычайна!

¹ Кáня — балотная чайка, крык якой нагадвае словы «піць-піць-піць».

² Дворня — прыслуга пры панскім двары.

³ Магнат — памешчык, буйны землеўладальнік.

⁴ Строе — настройвае гуслі.

⁵ Лунь — тут: праводзіцца параўнанне паміж сівымі косамі і белым апярэннем птушкі луня, ястраба-мышалова.

Зап'яеш па душы, дасі ўцехі гасцям —
Поўны гуслі насыплю дукатаў¹;
Не пад мысль песня будзе каму-небудзь нам —
Канапляную возьмеш заплату²;

Знаеш славу маю, знаеш сілу маю...
— Многа знаю і чуў аб табе я, —
І я сам, як і ты, так табе зап'яю...
— Ну, пара пачынаць, дабрадзею³! —

Гэтак слухае, выслухаў князя гусяр,
Заіскрыліся вочы сівыя,
Патануў у скляпеннях⁴ адзін, другі ўдар,
І заплакалі струны жывыя.

VII

«Гэй ты, князь! Гэй, праслаўны на цэлы бел-свет!
Не такую задумаў ты думу, —
Не дае гусярам сказу золата цвет,
Белых хорамаў п'яныя шумы.

Скурганіў⁵ бы душу чырванцом тваім я;
Гусям, княжа, не пішуць законаў:
Небу справу здае сэрца, думка мая,
Сонцу, зорам, арлам толькі роўна.

Бачыш, княжа, загоны, лясы, сенажаць, —
Ім пакорны я толькі з гусямі,
Сілен, княжа, караць, галаву сілен зняць, —
Не скуеш толькі дум ланцугамі.

*Васіль Шаранговіч.
Ілюстрацыя да паэмы
Янкі Купалы
«Курган»*

¹ *Дукат* — старажытная манета, сярэбраная, пазней залатая.

² *Канапляную ўозьмеш заплату* — будзеш павешаны на вяроўцы, звітай з канапель.

³ *Дабрадзэй* — той, хто чыніць дабро.

⁴ *Скляпенне* — падвальнае памяшканне.

⁵ *Скурганіў* — загубіў, умярцвіў.

Славен, грозен і ты, і твой хорам-астрог,
Б’е ад сцен цэгел лёдам зімовым;
Сэрца маеш, як гэты цагляны парог,
І душу — як скляпоў гэтых сховы.

VIII

Глянй ты, слаўны ўладар, на палеткі свае:
Сарачні там сох¹ бачыш, як блудзе²;
А ці чуў ты, аб чым там араты пяе,
Дзе і як живуць гэтыя людзі?

Глянй у лёхі свае, ў падзямеллі глянй, князь,
Што настроіў пад хорамам гэтым:
Брацці корчацца там, табой кінуты ў гразь,
Чэрві точаць жывых іх, раздзетых.

Ты ўсё золатам хочаш прыцьміць, загаціць³...
Ці ж прыгледзеўся, хорамны княжа?
Кроў на золаце гэтым людская блішчыць,
Кроў, якой і твая моц не змажа.

Ты брыльянтамі ўсыпаў атласы і шоўк —
Гэта цёртая сталь ад кайданаў⁴,
Гэта вісельні петляў развіты шнурок,
Гэта, княжа, твае саматканы.

IX

Стол ты ўставіў ядой, касцей шмат пад сталом, —
Гэта косці бядноты рабочай;
Пацяшаешся белым, чырвоным віном, —
Гэта слёзы нядолі сірочай.

¹ *Сарачні сох* — сорок саракоў — вельмі многа.

² *Блудзіць* — рус. *блуждать*.

³ *Загаціць* — тут: запоўніць.

⁴ *Кайданы* — злучаныя ланцугом жалезныя кольцы, якія надзяваюцца на рукі і на ногі тых, хто абвінавачваецца ў цяжкіх злачынствах.

Хорам выстраіў ты, твайму воку так міл,
Адшліфованы цэгла і камень, —
Гэта — памяткі-пліты з няўчасных магіл,
Гэта — сэрцаў скамененых пламень.

Люба чуці табе скочнай¹ музыкі звон:
Ты, дружина п'яце асалоду, —
А ці ўслухаўся ты, як плыве з яе стогн,
Стогн пракляцця табе, твайму роду?!

Ты збалеў, ты дрыжыш, слаўны княжа-ўладар!
Госці хмурны, а дворня знямела...
Ну, што, княжа? Пара даць за песню мне дар!
Выбачай, калі спеў мо няўмела».

Х

Князь стаіць, князь майчыць, жудá, помста б'е з воч;
Гулі зглухлі, ні жартаў, ні смехаў...
Думаў князь, выдумляў, гримнуў шабляй наўзбоч²,
Толькі з лёскатам выбегла рэха.

— Гэй ты, сонцу раўня, не на тое пазваў
На вяселле цябе сваёй княжны!..
Ты — шалёны старык, хто цябе дзе хаваў?
Ты, знаць, вырадак цемры сярмяжнай³.

Ты адважыўся мне на сляпы перакор
Вызваняці сусветныя трэлі;
Платы маю шмат я для такіх непакор,
Хто сябе проці мне стаць асмеліў.

Які сродак мас-
тацкай выраз-
насці выкарыс-
таны аўтарам
для стварэння
вобраза гнеўна-
га, помслівага
князя?

¹ *Скóчная* (музыка) — тут: пад якую скачуць (танцуюць).

² *Наўзбóч* — на нейкай адлегласці ад сябе.

³ *Цёмра сярмяжная* — зняважлівая мянушка бедных, непісьменных сялян, якія насілі даматканыя сярмягі (світкі).

Я па-князеўску ўсім і плачу, і люблю!
Ты не хочаш дукатаў — не трэба!..
Ўзяці старца і гуслі жыўцом у зямлю!
Знае хай, хто тут пан: я — ці неба!

XI

Падхапілі, ўзялі гусяра-старыка,
Гуслі разам яго самагуды;
Па-над бераг круты, дзе шумела рака,
Павялі, паняслі на загубу.

Месца выбралі здатнае, выралі дол,
Дол тры сажні¹ шырокі, глыбокі;
Закапалі, убілі асінавы кол,
Далі насып тры сажні высокі.

Не часалі дамоўкі² яму сталяры,
Не заплакалі бліжнія вочы;
Змоўклі гуслі і ён з той пары — да пары;
Сум і сціша залеглі, як ночай.

Толькі князеўскі хорам гудзеў, не маўчаў:
Шалы, музыка ў тахт рагаталі;
Не адну віна бочку князь кончыў, пачаў:
Шлюб-вяселле ўсё княжны гулялі.

XII

Пацяклі, паплылі за гадамі гады...
На гусяравым наспе³ жвіровым⁴
Палыны узышлі, вырас дуб малады,
Зашумеў непанятлівым словам.

¹ *Сáжань* — старажытная мера даўжыні, роўная прыблізна 2 м 13 см.

² *Дамоўка* — труна.

³ *Нáсна* — насып.

⁴ *Жвір* — буйны пясок; тут: пясчаным.

Лет за сотню звёў час, ці і болей мо лет,
 Зацвілі пераказы ў народзе;
 Кажуць людзі: ў год раз ночкай з гусямі дзед
 З кургана, як снег, белы выходзе.

Гуслі строіць свае, струны звонка звіняць.
 Жменяй водзіць па іх абамлелай,
 І ўсё нешта пая, што жывым не паняць,
 І на месяц глядзіць, як сам, белы.

Кажуць, каб хто калі зразумеў голас той,
 Не зазнаў бы ніколі ўжо гора...
 Можна тут веры даць, толькі слухаць душой...
 Курганы шмат чаго нам гавораць.

1910

Чаму, паводле эпілога твора, гусяр раз у год выходзіць з кургана? З якой мэтай ён спявае сваю песню? Падумайце, хто можа зразумець гусяра.

1. Падзяліцеся агульнымі ўражаннямі ад паэмы Янкі Купалы «Курган».
2. Чаму, на вашу думку, аўтар пачаў твор пра падзеі сівой мінуўшчыны паэтычнай легендай пра старажытны курган?
3. Як перадаецца сіла гусяровай музыкі? Прыведзіце прыклады з тэксту.
4. Жыццё сялян паказваецца праз апісанне старой вёскі, а жыццё князя — праз апісанне хорама. Назавіце выяўленчыя сродкі, выкарыстаныя аўтарам.
5. Як характарызуецца ў паэме гусяр? Якімі рысамі надзяліў яго паэт? Прыведзіце адпаведныя цытаты з твора.
6. Зачытайце адказ гусяра на абяцанне князя «поўны гуслі насыпаць дукатаў» і параўнайце яго з адказам волхва вешчаму Алегу ў Пушкіна:

Волхвы не боятся могучих владык,
 И княжеский дар им не нужен;
 Правдив и свободен их вещий язык
 И с волей небесною дружен.

Чым падобны гэтыя героі? Што яднае ўсіх песняроў? Чым заслужылі яны славу ў свайго народа?

7. Ці чакаў князь такой непакорнай водпаведзі ад гусляра? Якія эмоцыі, на ваш погляд, перапаўнялі князя ў гэты драматычны момант? Аргументуйце свой адказ з дапамогай радкоў з тэксту.
8. Разгледзьце ілюстрацыю Міколы Басалыгі да паэмы «Курган». Назавіце самую драматычна напружаную частку, якой адпавядае змест мастацкага палатна.

Мікола Басалыга.

Ілюстрацыя да паэмы
Янкі Купалы «Курган»

9. Якім убачыў мастак Васіль Шаранговіч галоўнага героя паэмы «Курган» (гл. с. 19)? Параўнайце вобразнае адлюстраванне гусляра на дзвюх ілюстрацыях. Паразважайце, з дапамогай якіх дэталей мастакі перадаюць свае адносіны да героя.
10. Параўнайце вобразы гусляра і князя ў паэме. Пачніце з апісання знешняга выгляду герояў, звярніце ўвагу на сацыяльнае становішча, ацаніце характары і паводзіны, погляды на жыццё, вызначце аўтарскія адносіны да герояў.
11. Дайце ацэнку ўчынку гусляра і паводзінам князя (трэнажор «Князь і гусляр»).
12. Многія радкі з паэмы «Курган» сталі афарызмамі¹. Адшукайце іх і прыгадайце жыццёвую сітуацыю, у апісанні якой іх можна было б выкарыстаць.
13. Размясціце ілюстрацыі Арлена Кашкурэвіча да паэмы Янкі Купалы «Курган» у адпаведнасці з развіццём сюжэта (трэнажор «Сюжэт паэмы Янкі Купалы «Курган»»).
14. Знайдзіце ў тэксце і зачытайце вершаваныя радкі, у якіх выказана мастацкая ідэя твора.
15. Гусляр жыццём заплаціў за сваю песню. Выкажыце свае адносіны да герояў, якія ахвяруюць сабой у імя справядлівасці.
16. Адкажыце на пытанні віктарыны да паэмы Янкі Купалы «Курган».

¹ Гл. слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў (с. 248).

17. Праслухайце кантату Ігара Лучанка «Курган». Як вы лічыце, чаму паэма так часта прыцягвала ўвагу беларускіх кампазітараў: Яўгена Глебава, Ігара Лучанка і інш.?
18. Наведайце Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы ў Мінску ці яго філіялы (Вязынка, Акопы, Ляўкі, Яхімоўшчына) або наладзьце завочную экскурсію, што дазволіць вам паглыбіць веды пра асобу пісьменніка.
19. Апошнімі радкамі паэмы Янка Купала сцвярджаў, што «курганы шмат чаго нам гавораць». Падрыхтуйце разгорнуты адказ на пытанне «Пра што можа расказаць адзін з сімвалаў Беларусі — Курган Славы?».
20. Вывучыце на памяць адзін раздзел з паэмы Янкі Купалы «Курган» (на выбар).

ПРА ПАЭМУ

Паэма — вялікі вершаваны твор, у якім услаўляюцца велічныя або незвычайныя падзеі, што моцна ўсхвалявалі аўтара, расказваецца пра гераічныя ўчынкі і подзвігі выдатных людзей, паэтызуюцца моцныя, выключныя характары. У паэме звычайна гаворыцца пра нешта значнае, узнёслае: барацьбу з ворагамі, гераічныя ўчынкі і подзвігі, высокія імкненні людзей.

Паэма як жанр бярэ свой пачатак з народных песень гераічнага зместу.

Вылучаюцца паэмы **гераічныя, гістарычныя, драматычныя, лірычныя, ліра-эпічныя, рамантычныя і інш.**

У рамантычных паэмах дзейнічаюць высакародныя і моцныя духам, смелыя і бясстрашныя, гордыя і непадкупныя героі. Яны не мірацца з несправядлівасцю і ахвяруюць сабой дзеля людзей. А жыццё падаецца не заўсёды такім, якім яно ёсць у рэальнасці, а такім, якім яно, на думку аўтара, павінна быць.

Паэма Янкі Купалы «Курган» — рамантычная па сваім змесце. Яна мае трагічную развязку сюжэта — смерць гусяра і разам з тым яго фантастычнае ператварэнне («ў год раз ночкай з гусямі дзед // З кургана, як снег, белы выходзе») як грозны напамінак пра далёкія і страшныя падзеі.

Паэма — вялікі вершаваны твор, у якім расказваецца пра важныя падзеі і яркія характары, выяўляюцца глыбокія перажыванні аўтара і яго герояў.

Чаму вершаваны твор «Курган» Янка Купала назваў паэмай?

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА РАЗДЗЕЛА

1. Што яднае ўсе віды мастацтва і чым яны адрозніваюцца? Прыведзіце прыклады.

2. Якімі здольнасцямі звычайна валодае таленавіты чалавек — мастак, музыкант, паэт? Падрыхтуйце праект «Пяць ідэй, каб выявіць і развіць таленты ў вучняў».

3. Назавіце вядомых вам беларускіх пісьменнікаў, мастакоў, кампазітараў, скульптараў. Раскажыце пра аднаго з іх сваім аднакласнікам.

4. У чым тоіцца чарадзейная сіла мастацтва?

5. Патлумачце сэнс эпіграфа да раздзела «Чарадзейная сіла мастацтва».

6. Праверце, як вы засвоілі матэрыял па раздзеле (тэст «Чарадзейная сіла мастацтва»).

